

MIŁOSZ T. WALERZAK, DARIUSZ ŚWIERK, MICHAŁ KRZYŻANIAK, PIOTR URBAŃSKI

Katedra Terenów Zieleni i Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

ANALIZA ZWIĄZKÓW MIAROWYCH W BAROKOWYCH KOMPOZYCJACH OGRODOWYCH Z TERENU FRANCJI (NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH)

MEASURING COMPOUNDS ANALYSIS OF THE BAROQUE GARDEN
COMPOSITIONS IN FRANCE (ON THE SELECTED EXAMPLES)

Streszczenie. Wyniki analiz geometrycznych dostarczają cennych informacji o tendencjach i sposobach kształtowania ogrodów i krajobrazu w XVII wieku. Wczesne teoretyczne projekty ogrodowe tworzone przez A. Molleta miały dość prostą i przejrzystą kompozycję, opartą na jednej głównej osi, stanowiącą jednocześnie oś symetrii. Z kolei A. J. Dézallier d'Argenville zastosował wprawdzie, jak u Molleta, prosty podział przestrzeni, jednak zdecydowanie bardziej rozbudował formę, kształty i dobór elementów przestrzennych. Dézallier wyznaczył trendy w ówczesnym projektowaniu, szczególnie w przypadku mniejszych elementów programu ogrodowego. Jego propozycje parterów i boskietów były wzorem dla innych twórców. Projekty i realizacje A. Le Nôtre'a stanowiły najwyższy stopień doskonałości w rozwiązaniach projektowych. Liczne związki miarowe oparte na prostych podziałach przestrzeni stosowane przez Molleta (1651) oraz Dézalliera d'Argenville'a (1731) tworzyły perfekcyjną siatkę geometrycznych zależności. Moduły konstrukcji ogrodu były modyfikowane w proporcjach 1 : 2, 1 : 3 w projektach Molleta, 1 : 2, 1 : 3, 1 : 2,5 u Dézalliera d'Argenville'a oraz w proporcjach 1 : 2, 1 : 3, 1 : 5, 1 : 2,5 w projektach Le Nôtre'a.

Słowa kluczowe: analiza geometryczna, związki miarowe, moduł konstrukcji ogrodu

Wstęp

Francuskie założenia ogrodowe były wyznacznikiem stylu barokowego, a elementy ich kompozycji – stosowane jako wzór – są odnajdowane w innych realizacjach ogrodowych z terenu Europy.

Barokowe kompozycje ogrodowe, kształtowane w regularnych układach, wzbudzają u kolejnych pokoleń zachwyt oraz szacunek dla precyzji, logiki i kunsztu ówczesnej sztuki ogrodowej.

Barokowy styl w kompozycjach ogrodowych we Francji został zapoczątkowany w wielu teoretycznych opracowaniach. Należy tu wymienić prace takich teoretyków, jak Claude Mollet (ok. 1564–1649)¹, André Mollet (ok. 1600–1665) oraz Jacques Boyceau de la Barauderie (1560–1633)², którzy byli głównymi zarządcami królewskich ogrodów Henryka IV, m.in. w Saint-Germain-en-Laye (Hobhouse, 2005), oraz Ludwika XIII.

Claude Mollet wraz z Etienne’em Dupérakiem (ok. 1525–1604), byli intendentami ogrodów w Anet³, gdzie m.in. zrealizowali pierwsze we Francji partery haftowe, w układzie opartym na module kwadratu, zwane *compartiments en broderie* (Majdecki, 2007).

André Mollet, syn Claude’a, zarządca ogrodów Ludwika XIII, a później króla angielskiego Jakuba I, wydał w 1651 roku książkę pt. „Le jardin de Plaisir” (Hobhouse, 2005), będącą jednym z pierwszych wzorników barokowej sztuki ogrodowej. Tworząc definicję ozdobnego ogrodu, pisał: *Ogród dekoracyjny składa się z wielu elementów, boskietów, promenad, drzew, szpalerów i alej spacerowych, a także fontann, grot i posągów, prospektów i innych tego rodzaju ornamentów* (Mollet, 1651).

Kolejnym ważnym teoretykiem i projektantem był Jacques Boyceau de la Barauderie, twórca m.in. parterów ogrodowych w Tuileries i w Wersalu za czasów Ludwika XIII. W 1638 roku wydał pracę o ogrodach pt. „Traité du jardinage” (Majdecki, 2007).

Niepodważalny wpływ na późniejsze realizacje ogrodowe w stylu francuskim miał Antoine Joseph Dézallier d’Argenville (1680–1765), sekretarz Ludwika XIII. Jego teorie sformułowane w słynnym wzorniku barokowej sztuki ogrodowej pt. „La théorie et la pratique du jardinage” zostały opublikowane po raz pierwszy w 1709 roku. Autor przedstawił w swojej pracy przykładowe projekty ogrodów, opracowania fragmentów kompozycji oraz wiele praktycznych informacji dotyczących technicznych rozwiązań realizacyjnych. To niezwykle popularne w ówczesnych czasach opracowanie przetłumaczono na języki: niemiecki w 1731 roku i angielski w 1743 roku (Majdecki, 2007).

Niezwykle zasługi dla rozwoju barokowego stylu ogrodowego wiążą się z działalnością Andrégo Le Nôtre’a (1613–1700), jednego z najśłynniejszych projektantów ogrodowych epoki⁴. Czas jego działalności i dokumentujące go realizacje wyraźnie tworzą kolejny etap ewolucji ogrodów francuskich (np.: Vaux-Le-Vicomte – 1657 rok, Wersal – 1662 rok, Fontainebleau – 1661 rok, Saint-Germain-en-Laye – lata 1669–1673). Tak więc we francuskiej sztuce ogrodowej epoki baroku wyraźnie rysują się dwa okresy: pierwszy – przypadający na czasy Ludwika XIII i początki panowania Ludwika XIV (pierwsza połowa XVII w., tzw. wczesny barok) oraz drugi – związany z działalnością Andrégo Le Nôtre’a (druga połowa XVII i początek XVIII w.) (Majdecki, 2007).

¹ Napisał on książkę wydaną w 1652 roku pt. „Le théâtre des plans et jardinages”, w której zaprezentował zasady zakładania: parterów, układów alejowych, formowanych szpalerów arkadowych oraz bers.

² W literaturze można również znaleźć skróconą wersję nazwiska: Jacques Boyceau.

³ W Anet pod koniec XVI wieku znajdował się jeden z piękniejszych ogrodów we Francji.

⁴ Był głównym projektantem ogrodów Ludwika XIV (Lablaude, 2005).

Cel badań

Celem badań było przeanalizowanie i poznanie zasad zastosowania związków miarowych w barokowych kompozycjach ogrodowych z terenu Francji na wybranych przykładach. Przeprowadzenie analiz powinno doprowadzić do rozpoznania i zrozumienia zasad rządzących geometryczną konstrukcją założeń. Poznanie reguł kompozycji jest niezwykle ważne w pracach rewaloryzacyjnych związanych z barokowymi kompozycjami ogrodowymi, dlatego analizom poddano przykładowe projekty ogrodów zarówno teoretycznych, jak i zrealizowanych z połowy XVII i XVIII wieku.

Material i metody

Badania kameralne nad związkami miarowymi przeprowadzono na czterech zaprojektowanych i zrealizowanych założeniach barokowych na terenie Francji: Vaux-Le-Vicomte, Chaville, Clagny, Wersalu za czasów Ludwika XIII i za czasów Ludwika XIV (autorstwa Jacques'a Boyceau i Andrégo Le Nôtre'a) oraz na czterech projektach teoretycznych autorstwa Andrégo Molleta i Antoine'a Josepha Dézalliera d'Argenville'a.

Materiałem i bazą do analiz były przygotowane komputerowo odrisy całych historycznych projektów⁵ i planów założeń ogrodowych. Materiały kartograficzne, prezentujące plany ogrodów z drugiej połowy XVII i XVIII wieku z terenu Europy, zaczerpnięto z publikacji znanych planistów i teoretyków ogrodowej sztuki barokowej (Dézallier, 1731; Diesel, 1989; Lablaude, 2005; Mollet, 1651).

Spośród kilkudziesięciu dostępnych planów do dalszych szczegółowych analiz wybrano osiem. Brano pod uwagę:

- zbliżony kompozycyjnie układ przestrzenny,
- obecność w kompozycji charakterystycznych elementów programu ogrodowego (dziedzińce, rezydencja, salon ogrodowy z parterami, układy alejowe, boskiety, elementy wodne),
- reprezentatywność dla twórczości danego projektanta lub teoretyka,
- czytelność (stan przetrwania) kartograficznego materiału archiwalnego, umożliwiającą poprawną interpretację poszczególnych elementów kompozycji.

Podczas analiz badano zarówno związki miarowe dotyczące obszaru zajmowanego przez ogród, jak i wielkości poszczególnych kwater oraz drobnych elementów kompozycji, będących ich wypełnieniem. Odrisy historycznych planów i znajdujące się na nich elementy przestrzenne były w kolejnych fazach analiz przekształcane do uproszczonych figur geometrycznych. Następnie badano wzajemne proporcje wielkości oraz długości i szerokości.

Geometryczne analizy związków miarowych, wykonane na historycznych planach i projektach ogrodów, sporządzono z wykorzystaniem metodyki opracowanej przez Walerzaka (2012). Metodyka ta przedstawia schemat prac i analiz w określonej sekwencji.

⁵ Wyjątek stanowił ogród w Wersalu, gdzie analizowano najstarszą część kompozycji, tzw. mały park.

Materiał wyjściowy, którym były historyczne plany, poddawano wstępnej ocenie czytelności rysunku i możliwości prawidłowej interpretacji znajdujących się na nim obiektów. Na tej podstawie wykonano precyzyjne odrisy, będące bazą do dalszych analiz graficznych. Kolejnym etapem była wstępna identyfikacja elementów przestrzennych kompozycji, służąca wyznaczeniu siatki głównych i pobocznych osi kompozycji, osi układu drogowego oraz osi poszczególnych elementów przestrzennych. Na tej podstawie wykonano graficzne analizy związków miarowych, które dotyczyły całego ogrodu, jak i poszczególnych kwater, układu drogowego, elementów wodnych i architektonicznych (prócz Wersalu, patrz przypis 5).

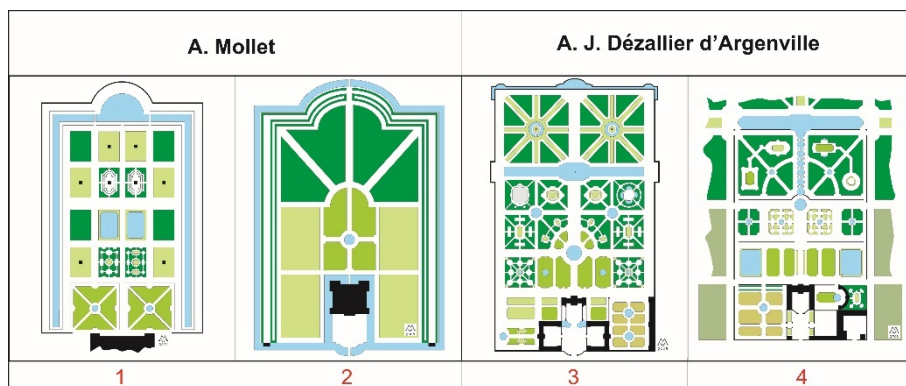
Zastosowana metoda jest efektem wcześniejszych badań nad kompozycją barokowych założen ogrodowych z terenu dawnych Prus (obecnie województwa warmińsko-mazurskiego) i została przetestowana podczas tworzenia opracowań konserwatorskich, m.in. związanych z rewitalizacją ogrodów w Wilanowie oraz parków w Ustanowie i Niegowici (Walerzak, 2010). Podobne prace analityczne wykonano w opracowaniach konserwatorskich dotyczących: parku Skaryszewskiego w Warszawie (Furmanik, 2011), parku w Zatoczku (Wildner-Nurek, 2011), ogrodów w Białymstoku i w Podhorcach (Sikora, 2011).

Wyniki

Rozwiązania ogrodowe Andrégo Molleta wyraźnie wyróżniają prostota i przejrzystość układu, charakterystyczne dla początków stylu barokowego (rys. 1). Założenia kompozycyjne tworzone są na planie prostokąta o regularnej, proporcjonalnie rozmieszczonej siatce dróg przecinających się pod kątem prostym (równoległym lub przekątniowym) lub też o siatce opartej na promienistym układzie *patte d'oie*. Układ przestrzenny tych wczesnych stylowo kompozycji był wyraźnie podzielony na trzy części: strefę zabudowań pałacowych, część salonu ogrodowego z parterami oraz strefę wysokich boskietów ze zwierzyńcami. Kwaterowy układ przestrzenny oparto na module prostokąta, będącego proporcjonalnym pomniejszeniem zarysu całego założenia ogrodowego. Wyjątek stanowiła część salonu z parterami haftowymi, gdzie prostokątny lub przekątniowy układ dróg dzielił przestrzeń na coraz mniejsze prostokątne lub trójkątne kwatery (rys. 1).

Poszczególne kwatery (w układzie tego samego ogrodu) zazwyczaj były podobnego kształtu i wielkości, jednak różniły się skomplikowaniem i kompozycją wewnętrznych form roślinnych i ornamentów. Wyróżnić można było kwatery obsadzone drzewami w formie boskietów, haftowe partery ogrodowe oraz partery gazonowe. Teoretyczne rozwiązania ogrodowe Molleta w całości były otaczane kanałami wodnymi i układem basenów.

Geometryczna analiza kompozycji przestrzennej ujawniła proste związki miarowe występujące w tych historycznych planach. Proporcje i wielkości poszczególnych części ogrodów były oparte na zasadach wynikających ze złotego podziału (rys. 2). Ponadto wyraźnie była zauważalna symetria w rozmieszczeniu elementów ogrodu wzdłuż głównej osi założenia.

Rys. 1. Rysunki teoretycznych planów autorstwa A. Molleta i A. J. Dézalliera d'Argenville'a (opr. M. T. Walerzak)

Fig. 1. Pictures of the theoretical plans according to A. Mollet and A. J. Dézallier d'Argenville (elab. M. T. Walerzak)

Podczas analiz geometrycznych wybranych parterów haftowych projektowanych przez A. Molleta stwierdzono podobne zależności jak w przypadku całych układów ogrodowych. Ich nieskomplikowana kompozycja opierała się na module kwadratu lub prostokąta, natomiast wszelkie modyfikacje i rozwinięcia podstawowego modułu o dodatkowe elementy były zaprojektowane według zasad złotego podziału. Powtarzającym się modulem konstrukcji założenia była średnica kolistego placu z fontanną wewnątrz tych parterów.

Teoretyczne ogrody zaprojektowane przez Antoine'a Josepha Dézalliera d'Argenville'a (autorem rysunków był uczeń Le Nôtre'a, Jean-Baptiste-Alexandre Le Blond, 1679–1719), podobnie jak w projektach Molleta, w większości nadal były rozmieszczone na planie prostokąta, jednak reprezentowały zdecydowanie bardziej dojrzałą i bogatszą kompozycję ogrodu (rys. 1). Ich główny układ drogowy był oparty na siatce kwadratów i prostokątów, natomiast wewnątrz boskietów drogi były prowadzone według bardziej rozbudowanej kompozycji, często wykorzystującej układ wielopromienistej gwiazdy, *patte d'oie* lub krzyża św. Andrzeja.

Poszczególne kwatery parterów, boskietów czy ogrodów użytkowych były oparte na modułach kwadratu lub prostokąta zbliżonego do kwadratu. Niektóre z nich były dodatkowo podzielone wewnętrznym układem drogowym wyznaczającym liczne mniejsze kwatery, niekoniecznie prostokątne (rys. 1). Podobnie jak w rozwiązaniach Molleta, tak i tu bardzo czytelne są związki miarowe oraz zasady podziałów i proporcji (rys. 2)⁶.

Prace Jacques'a Boyceau de la Barauderie'a były przykładem zrealizowanych kompozycji łączących prosty i przejrzysty układ rozwiązań Molleta z dużo bogatszą formą wybranych elementów przestrzennych, jakie można spotkać u Dézalliera (np. Wersal za czasów Ludwika XIII) – były pośrednim etapem pomiędzy pracami teoretyków a realizacjami mistrza Le Nôtre'a (rys. 2, 3).

⁶ Podziały te oparte były również na zasadach złotego podziału (Walerzak, 2007).

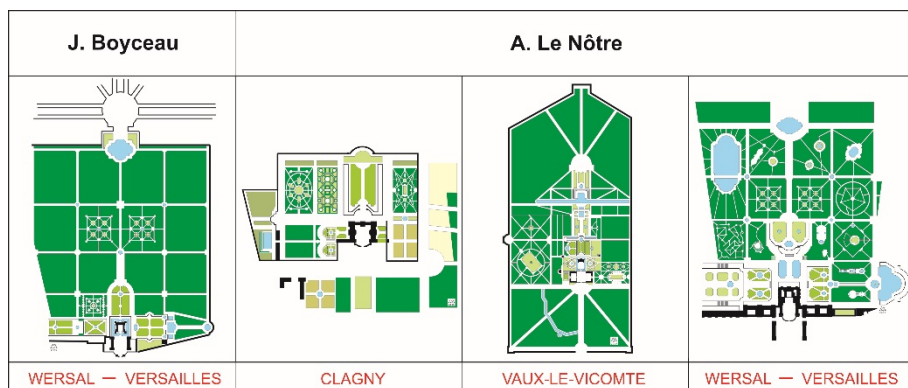
A. Mollet		A. J. Dezallier d'Argenville			
XVII wiek – 17th century		XVIII wiek – 18th century			
1	2	3	4		
1 : 2	1 : 3	1 : 2	1 : 3	1 : 2	1 : 3

J. Boyceau		A. Le Nôtre	
XVII wiek – 17th century		XVIII wiek – 18th century	
WERSAL – VERSAILLES	CLAGNY	VAUX-LE-VICOMTE	WERSAL – VERSAILLES
1 : 3	1 : 5	1 : 2	1 : 3
		1 : 2,5	1 : 3
			1 : 5

Rys. 2. Zestawienie związków miarowych oraz proporcji podziału i modyfikacji modułu konstrukcyjnego w teoretycznych i zrealizowanych kompozycjach ogrodowych (opr. M. T. Walerzak)

Fig. 2. Summary of the measuring compounds and the proportions of the division and construction module modification in theoretical and realised garden compositions (elab. M. T. Walerzak)

Zrealizowane założenia ogrodowe zaprojektowane przez Andrégo Le Nôtre'a były przykładem dojrzałej kompozycji przestrzennej ogrodów barokowych, z bogatym programem. Le Nôtre tworzył wieloprzestrzenne i hierarchicznie rozbudowane układy, rozwinięte w: geometrycznej kompozycji, proporcjach modułów i związkach miarowych – czytelnych w różnych częściach jego rysunków (rys. 2).

Rys. 3. Rysunki historycznych planów autorstwa J. Boyceau i A. Le Nôtre'a (opr. M. T. Walerzak)

Fig. 3. Pictures of the historical plans according to J. Boyceau and A. Le Nôtre (elab. M. T. Walerzak)

Symetria w rozmieszczeniu elementów programu często była stosowana w projektach Le Nôtre'a tylko wzdłuż osi głównej i w bliskim jej sąsiedztwie. Pozostała przestrzeń założenia, nieco dalej od środkowego układu, była asymetrycznie rozbudowana, nie stanowiła lustrzanego odbicia względem osi (Vaux-Le-Vicomte) (rys. 3). Pomimo tego zachowywało powiązanie z główną osią, a całość rozwiązania była spójna.

Geometryczna analiza kompozycji ogrodowych ujawniła liczne związki oparte na modułach, które były modyfikowane według zasad złotego podziału (np. Clagny) (rys. 2).

Wnioski

1. Szczegółowe badania związków miarowych w analizowanych kompozycjach barokowych założen ogrodowych wykazały istnienie szeregu stałych zależności.

2. Modułem konstrukcji analizowanych założen ogrodowych jest najczęściej szerokość bryły pałacu. W obiektach zrealizowanych odcinek ten jest modyfikowany. Zmniejszano go lub powiększano najczęściej w proporcjach 1 : 2 i 1 : 3, jak miało to miejsce w przypadku teoretycznych projektów A. Molleta. Tymczasem w badanych (również teoretycznych) rozwiązaniach kompozycji według Dézalliera, oprócz proporcji 1 : 2 i 1 : 3, w bardziej szczegółowych układach zastosowano proporcję 1 : 2,5.

3. Analiza zrealizowanych planów Le Nôtre'a wykazuje modyfikacje głównego modułu konstrukcji ogrodu w proporcjach 1 : 3 i 1 : 5 (np. Wersal za czasów Ludwika XIII), 1 : 5 (Wersal za czasów Ludwika XIV), 1 : 2 i 1 : 3 (Clagny). W ogrodach Vaux-Le-Vicomte proporcja modyfikacji modułu konstrukcji ogrodu wynosi 1 : 3 oraz w mniejszych kompozycjach przestrzennych – 1 : 2,5.

4. Powtórzenia i podziały głównego modułu konstrukcji ogrodu w wielu przypadkach pokrywają się z zasadami złotego podziału. Specyfika ta, w niektórych rozwiązaniach, jest obecna w proporcjach dużych elementów przestrzennych, np. w sumarycznej długości

dziedzińców (*avant-cour* i *cour d'honneur*) w stosunku do długości ogrodów, a położenie pałacu wynika z zasad złotego podziału. Podobne reguły można stwierdzić w proporcjach szerokości i długości salonów ogrodowych w stosunku do szerokości i długości całego założenia oraz w rozmieszczeniu układów alejowych wewnątrz kompozycji.

5. Uzyskane podczas analiz wyniki powinny posłużyć do dalszych badań specyfiki barokowych kompozycji ogrodowych.

Literatura

- Dézallier d'Argenville, A. J. (1731). *La théorie et la pratique du jardinage*. Paris: Charles Antoine Jombert.
- Diesel, M. (1989). *Erlustierende Augenweide. Die schönsten Gärten und Lustgebäude um München, Salzburg, Passau, Regensburg und Paris*. Leipzig: Edition Leipzig.
- Furmanik, B. (2011). Park Skaryszewski im. I. J. Paderewskiego w Warszawie. W: A. Pieciul, J. Koller-Szumaska, S. Wicher (red.), *Parki i ogrody zabytkowe, ochrona i konserwacja. Ogród Branickich w Białymstoku – historia rewaloryzacji* (s. 352–365). Białystok: Urząd Miejski w Białymstoku.
- Hobhouse, P. (2005). *Historia ogrodów*. Warszawa: Arkady.
- Jellicoe, G., Jellicoe, S., Goode, P., Lancaster, M. (2001). *The Oxford companion to gardens*. Oxford: Oxford University Press.
- Lablaude, P. A. (2005). *The gardens of Versailles*. Paris: Scala.
- Majdecki, L. (2007). *Historia ogrodów. T. 1. Od starożytności do baroku*. Warszawa: Wyd. Nauk. PWN.
- Mollet, A. (1651). *Le jardin de Plaisir*. Stockholm: Henry Kayler.
- Siewniak, M., Mitkowska, A. (1998). *Tezaurus sztuki ogrodowej*. Warszawa: Rytm.
- Sikora, D. (2011). *Konserwacja ogrodów regularnych XVII i XVIII w. Ser. Doktoraty Katedry Sztuki Krajobrazu SGGW. Warszawa: Sztuka Ogrodu Sztuka Krajobrazu*.
- Walerzak, M. (2007). *Ogrody francuskie w krajobrazie Warmii i Mazur na wybranych przykładach*. Maszynopis. Rozprawa doktorska. Kraków: Wydział Architektury PK.
- Walerzak, M. (2010). *Gładysze, Kamieniec, Słobity, Sztynort. Ogrody barokowe przy rezydencjach dawnych Prus*. Olsztyn: Borussia.
- Walerzak, M. T. (2012). *Analiza kompozycji przestrzennej i powiązań widokowych w procesie wartościowania historycznych układów ogrodowych na wybranych przykładach z terenu Polski*. W: B. Szmygin (red.), *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków* (s. 233–242). Lublin: Politechnika Lubelska.
- Wildner-Nurek, I. (2011). *Zasady postępowania konserwatorskiego na przykładzie rewaloryzacji rezydencji Tyszkiewiczów w Zatroczu na Litwie*. W: A. Pieciul, J. Koller-Szumaska, S. Wicher (red.), *Parki i ogrody zabytkowe, ochrona i konserwacja. Ogród Branickich w Białymstoku – historia rewaloryzacji* (s. 366–378). Białystok: Urząd Miejski w Białymstoku.

MEASURING COMPOUNDS ANALYSIS OF THE BAROQUE GARDEN COMPOSITIONS IN FRANCE (ON THE SELECTED EXAMPLES)

Summary. The results of the geometrical analyses of gardens provide valuable information about trends and how the gardens and landscapes were created in 17th century. Early theoretical garden designs created by A. Mollet were quite simple and their composition was transparent – usually based on a main axis which also constituted the axis of symmetry. However, A. J. Dézallier d'Argenville also applied the simple division of space (as Mollet), but in much more expanded form, shapes and selection of spatial elements. Dézallier set trends in the 17th century design, especially for smaller elements of the garden. His proposals of garden designs were the model for other artists. Projects of A. Le Nôtre presented the highest degree of excellence in design solutions. The numerous measuring compounds based on simple divisions of space applied by Mollet (1651) also as Dézallier d'Argenville (1731) created a perfect geometric grid of dependences. Garden design modules were modified in the proportions of 1 : 2, 1 : 3 (in Mollet's projects), 1 : 2, 1 : 3, 1 : 2.5 (in Dézallier d'Argenville's projects) and also in the proportions of 1 : 2, 1 : 3, 1 : 5, 1 : 2.5 in some projects of Le Nôtre.

Key words: the geometrical analysis, measuring compounds, module of the garden construction

Adres do korespondencji – Corresponding address:

Miłosz T. Walerzak, Katedra Terenów Zieleni i Architektury Krajobrazu, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, ul. Dąbrowskiego 159, 60-594 Poznań, Poland, e-mail: miloszwalerzak@op.pl

Zaakceptowano do opublikowania – Accepted for publication:

10.03.2015

Do cytowania – For citation:

Walerzak, M. T., Świerk, D., Krzyżaniak, M., Urbański, P. (2015). Analiza związków miarowych w barokowych kompozycjach ogrodowych z terenu Francji (na wybranych przykładach). *Nauka Przym. Technol.*, 9, 3, #35. DOI: 10.17306/J.NPT.2015.3.35